

THE CAUSTIC POETIC REBUKE (SHAMTA) IN MEDIEVAL CHRISTIAN POLEMIC
LITERATURE / ה'שמתא' בספרות-הפולמוס הנוצרית בימי-הביניים

Author(s): ח' מרחביה and H. Merhavva

Source: *Tarbiz* / תרביץ, כרך מא, תשרי-כסלו תשל"ב, כרך מא (תשל"ב), pp. 95-115

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/23593204>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

ה'שמתא' בספרות-הפולמוס הנוצרית בימי-הביניים *

מאת

ח' מרחביה

השם 'שמתא' ¹ כשם של תפילה נגד הגויים ביום-הכיפורים מאוחר הוא בזמן. שם זה ניתן לתפילה ברוח המאמר: 'מאי שמתא? – אמר רב: שם מיתה. ושמואל אמר: שממה יהיה'. ² אין לנו רמזות למהותה של תפילה ה'שמתא', אבל ברי, שיש לקרוא רק על תפילות מועטות, ולא על כלל התפילות שעיקרן קללת הגויים. מדברי הפולמוסנים הנוצריים עולה, שאותה תפילה מיוחדת נאמרת ביום-הכיפורים דווקא ובטקסיות יתירה: ספר-התורה מוחזק בידי החזן, והתפילה נקראת בקול, כשהחזן והקהל עונים לסירוגין. אולי היה רווח המנהג לומר את התפילה כשארן-הקודש פתוח.

בבואנו למיין את פיוטי יום-הכיפורים לפי תוכנם נמצא, שסוג תפילות-הקללה על הגויים (שבצדן תפילות-ברכה על ישראל) סוג ישן-נושן הוא, ונוכיר את פיוטי הנודעים של יני בקדושתא ליום-כיפור, וקודם כול: 'תאמילם לאור אבדון' (קללה: 'ובכן שפוך חמתך על מנאציק'); ואחר: 'האומרים לכילי שוע' (חרם: 'ובכן יבושו ויחפרו ויכלמו'). לסוג משני זה שייך אף הפיוט, ששייכותו ליני מסופקת: 'התומכים ממזר לאליל' ('ובכן מי לא יראך מלך הגים'). ³ פיוטים לפי דוגמת אלה נכללו ב'רהיטים' ליום-הכיפורים, שנחתברו, כמשוער, סמוך לסופה של המאה ה' (והם מיוחסים לר' קלונימוס) על פסוקו של ירמיה (י: 1): 'ובכן מי לא יראך, מלך הגים, כי לך יאתה. כי בכל חכמי הגים ובכל מלכותם מאין כמך.' והריני

• תודה לאנשי המכון לתצלומי כתבי יד עבריים ליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי על עזרתם המרובה, ותודה לידידים הרבים, שהואילו להתעניין בשאלות השונות שהעמדתי בפניהם.

1 עיין א-ח פריימן, תרביץ, יב (תש-א), עמ' 70–74; ח' מרחביה, תרביץ, לט (תש-ל), עמ' 277–284.

2 מו"ק יז ע"א. אברהם בן יעקב כותב ב'שמתא' שלו: 'קללם אררם נדם שמתם, ויהיו שממה'; עיין תרביץ, לט, עמ' 281 (שורה 7 בפיוט).

3 פיוטי יני, מהדורת זולאי, ברלין תרצ"ח, עמ' שלט, שמ, שפב. דומה מצד התוכן הוא פיוטו של קליר 'תעתועים המה מוסר הבלים' (מן הקרובות ליום א' של שבועות).

4 עיין עכשיו: מחזור לימים הנוראים, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל (להלן: גולדשמידט, מחזור), ב, 182–201. על השם 'רהיטים' עיין הערת נ"ה טור-סיני במילון בן יהודה, עמ' 6467; ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים-תל-אביב 1955–1956, ב, עמ' 716. על זמן החיבור עיין: L. Zunz, *Synagogale Poesie des Mittelalters*, p. 99; idem, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, p. 98; *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, p. 108.

מתכוון לפיוטים הגודעים: 'הגוים, אפס ותהו נגדך חשובים', 'הגוים, אימים זמזומים קדר ואדומים', 'מלכותם, באבדך'.⁵ מובאה מתורגמת מתוכו של הפיוט 'הגוים, אפס' מזהה אותו עם ה'שמתא' לפי ספר האינקוויזיציה הצרפתית.⁶ ה'רהיטים' הללו נתחברו – כדברי צונץ – בזמן שהגויים עדיין לא ידעו עברית, והם נהגו באשכנז ובצרפת, ואף נתפרשו בידי פרשני התפילות.⁷ חלקים מהם נמחקו ממחזורי רבים, או נשמטו מהם בכלל, ואולי היו קהילות שנהגו לקראם מתוך גליון נפרד מן המחזור, כדוגמת מה שהגיע לידינו בעלון מודפס מומן מאוחר (באותיות של דפוס אמשטרדם).⁸ אם נהגה בהן לימים מידה של חשאיות, או של זהירות, הרי ממילא נעשו תפילות אלו חשובות במיוחד. מסתבר, שלסוג זה שייך פיוט נדיר (וכנראה נשתייר רק בכתב-יד אחד) 'יי מלך אבדו גוים', שממנו הובאו קטעים בתרגום לאטיני, בהמשך לקטעים משני הפיוטים על ה'גוים'.

את השם 'שמתא' מוצאים אנו ברישום עברי מאוחר על תפילה אחרת, שיוחסה לרש"י, ופותחת במלים 'תתנם לחרפה'.⁹ זו גדולה בהיקפה מתפילות ה'רהיטים' (תשרק-ק כפול), ואלמלא העדות החיצונית על 'הגוים, אפס' אפשר היינו מדברים רק בה כב'שמתא'. אף זו הגיעה אלינו בתרגום לאטיני.

תפילות הקללה היה להן שובר בצדן: תפילה של ברכה ליהודים. 'תתנם לחרפה' יש לו שובר, כפי שמציין צונץ, ב'תאפדם'.¹⁰ ממש כך יכולנו לראות דבר שיטה אף אצל יוני, שהאומרים אחד אלוהינו צריך להקביל בו לפיוט 'האומרים לכילי שוע', וכנגד 'תאמילם' הפיוט 'באווחך בכנפות ארקא', ואולי אף הפיוט הסמוך, הפותח ב'תאפוד אדרתך'.¹¹ כנגד 'תתנם לחרפה' אפשר לראות פיוט-ברכה ב'תתן תהלה לעמך ישראל',¹² הבא אחר 'יי מלך

5 עיין גולדשמידט, מחזור, ב, עמ' 186, 196; ועיי"ש מבוא, לו. הפיוט 'מלכותם' נדון בספרות-הפולמוס המאוחרת. דומה, שלא תורגם בימי-הביניים. כן לא תורגם ה'רהיט' הפותח ב'אזור נקמות'.

6 עיין להלן, הערה 14. על המנהג עיין: סדר טרויש לר' מנחם ב"ר יוסף, מהדורת מ"צ ווייס, פראנקפורט ע"נ מיינ תרס"ה, עמ' 27; ספר המככים לר' נתן ב"ר יהודה, מהדורת פריימאן, האשכול, ו, קראקא תרס"ט, עמ' 153. לפי היידנהיים לא נאמרו הפיוטים הנוכחים בספ"ט ובאיטאליה, והדבר מונח בצריך עיון. הפיוטים מצויים בכ"י פארמה 3006, 3278, וכן נדפסו במחזורי פס"ט (1690), פראג ווילמרסדורף. על כתיבה בעט בגליון של ד"ו עיין: J. Wuelfer, *Theriaca Judaica*, Nuremberg 1681, p. 353

7 צונץ, *Ritus*, עמ' 200; צימליך, *Machsor Nürnberg*, עמ' 66–69; סידור רש"י, מהדורת ש' באבער וי' פריימאן, ברלין תרע"ב, מבוא, עמ' מח-נא; א"א אורבך, מבוא לס' ערוגת הבשם לר' אברהם ב"ר עזריאל, ד, עמ' 6–10. ועיין: L. Zunz, *Gesammelte Schriften*, III, p. 108

8 עיין ד' גולדשמידט, קרית ספר, לא (תשט"ז), עמ' 146–151.

9 עיין פריימן (לעיל, הערה 1), עמ' 70; צונץ, *Ritus* עמ' 10, 98; גולדשמידט, מחזור, ב, עמ' מד.

10 עיין גולדשמידט, שם, עמ' מה.

11 עיין פיוט יוני (לעיל הערה 3), שם, וכן עמ' שמא.

12 עיין גולדשמידט, שם, עמ' 381.

אבדו גי'ים' באותו מחזור, והוא נדיר כמותו. כנגד ה'תתנ' לחרפה' הראשון אף אפשר להעמיד את 'תתן אמת ליעקב'.¹³ על צד האמת, יש שבו בפיוט מצויים הן התוכחה והן החיוב, או, להיפך, הן הברכה והן הקללה, וכך אפילו ב'רהיטים' שהזכרנו, וכך ב'תתן תהלה' הג'ל (שמשום כך ראה המתרגם להביא מתוכו בלאטינית).

תפילות הקללה שנהגו להתפלל בקהילות ישראל, אפילו צריכות היו להישאר בגדר סוד לעולם החיצון, לא ניתן כלל לשמרן בסוד אלא דורות מועטים ביהס. תפילת ה'שמתא' 'הגיים, אפס' ודאי כבר היתה ידועה לעולם הנכרי במאה הי"ג, זאת לנו, כאמור, מן המובאה, כפי שניסח, ללא אפשרות של טעות, ההיסטוריון הצרפתי הנודע ומראשי האינקוויזיציה ברנארדוס גידוניס (Guidonis) (1261–1331) בחיבורו הכולל, המרכו את תקנות האינקוויזיציה (*Practica Officii Inquisitionis Heretice Pravitatis*). ברנארדוס גילה עניין מיוחד במלחמה נגד הספרות העברית בכלל, ואף מדבר במיוחד בתפילות ישראל, מביא מנוסחי ברכת-המינים ותפילת 'עלינו לשבח'. בו מציין אף דבר תפילת ה-cematha, זו התפילה המיוחדת שלדבריו מתפללים נגד כל אויביהם. ועוד מוסיף: 'שמתא' זה פירושה: 'חרם או גידוי, או קללה'. לזיהוי של אותה תפילה מביא ברנארדוס מתוכה: 'באותה תפילה קוראים בלשון-עקיפים לישו בכינוי 'עול-הזימה', ולמרים הבתולה הקדושה בכינוי 'אשת יוחם הזימה או התאוה' (דבר שאמירתו ואפילו הרהורו בגדר תועבה), ומקללים את שניהם [ר-ל: ישו ומרים] ואת האמונה הרומית וכל שותפיה ומאמיניה'.¹⁴ את הלשונות הללו 'עול הזימה' ו'אשת הזימה' דווקא ראה לציין במיוחד עורך הילקוט האנטי-תלמודי (B.N. Paris, Lat. 16558; בסמוך לשנת 1248) בדברי-הסיום שלו, שהקדימם ל'הודאות' הרבנים ויוז' (ר' יחיאל) ור' יהודה. כדוגמה לכך שהיהודים מגדפים את המשיח בכתב ובעל-פה, בצנעה ובפומבי, מזכיר בעל הילקוט את ספר ה'קרובות', מרמז מתוכו לשני ציונים של גידופי ה'מת' והמאמינים ב'תלוי', ומביא מתוכו ציון שלישי, מן

13 עיי"ש, עמ' 382. ועיין ד' ת. 591; ת. 593.

Item in festo propitiationum in septembri habent quamdam specialem orationem quam 14 faciunt contra omnes inimicos, quam orationem vocant 'cematha', quod est dictum anathema vel separatio, vel maledictio. Et in illa oratione per circumlocutionem verborum vocant Christum spurium filium meretricis, et beatam Mariam Virginem mulierem calefactionis seu luxurie, quod nephandum est loqui et etiam cogitare; et maledicunt utrique et fidem romanam et omnes ejus participes et credentes (G. Mollat, *Manuel de l'Inquisiteur*, Paris 1926–1927, II, pp. 16–18) ההדיר את הקובץ האינקוויזטורי C. Douais. קובץ זה הושלם כנראה בשנת 1323/4, אלא שהכלל בו חומר שכבר נוסח מקודם. החומר בנושא היהודי הוא בעיקרו מן המאה הי"ג. על גידוניס עיין במבוא למהדורת מולאט, וכן עיין: 'Notice sur les manuscrits de Bernard Gui', *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, XXVII (1879), pp. 169–455. גידוניס שימש אינקוויזטור בשנים 1307–1323, ופרוקוראטור כללי בשנים 1317–1321.

ה'קרובה' 'גויים': 'הגויים' מכנים קדושתך לעול הזימה, נשואיך משקצים יחום אשת הזימה'. העורך מפטיר וכותב, שדי באלו המובאות להוכיח, שאמנם מקללים היהודים את כריסטוס, את הבתולה הקדושה, ואת נאמני הכנסייה וקדשה.¹⁵

במדור ה'קרובות' של אותו ילקוט, המקיף למעלה מחמישים קטעי-תפילות ופיוטים, מן החריפים ביותר נגד ה'גויים', לא נמצא תרגום של 'תתנם לחרפה'. אף ברנארדוס גידוניס אינו מזכיר 'שמתא' אחרת לבד מ'הגויים', אפס'; ברם, זו מצויה בתרגום בכתב-יד שנערך רק בשנת 1417, ואף שם בלא הזכרת השם 'שמתא'. השערה לכאורה עולה מן החסר הזה, שתפילת 'תתנם לחרפה' מאוחרת בזמנה, ואולי רק מן המאה היג.

השם cematha עולה אף מתוך כתב-יד לאטיני אחר (B.N. Paris, Lat. 12722), שמקורו מן המאה הטו, בו נזכר ההיתר שניתן ליהודי סאבויה להחזיק בספריהם חוץ מן ה'שמתא' וה'אופיצאל'.¹⁶

מאז פרשת דונין בפאריס עלתה פעם בפעם בדיוני הנוצרים נגד היהודים, אנב הדין בספריהם, שאלת התפילה היהודית, ויש שנושא התפילה קיבל למעשה בוויכוח עדיפות על נושא התלמוד. ענין 'הגויים', אימים' עלה בוויכוחו של ר' יום טוב ליפמאן מילהוין נגד המומר פטר (1399).¹⁷ 'הגויים', אפס' עלה בדיונים בספרי היהודים בסאבויה (1416),¹⁸ כפי שניכר מהודאתו של הרב סאמפסניוס, ר'הגויים, אימים' עלה בדיונים שם לאחר שנים מספר (1426), בערך), כפי שמסתבר מכה-י 12722 הניל, שבו הובא במקוטע. בו בכתב-היד נזכרו כמה תפילות של יום-הכיפורים (כל נדרי, און תחן). שני פיוטי 'הגויים' תורגמו מחדש ונדונו בהרחבה בוויכוחו של יואנס וילפיר נגד זלמן צבי אופהויון.¹⁹ להלן נביא את התרגומים הלאטיניים השונים לתפילות המיוחדות נגד 'הגויים' במקביל למקורן העברי, ונעמוד אף על החסר בתרגומים.

א. 'הגויים', אפס' ²⁰

הפיוט החמישי מן ה'רהיטים' על 'ובכן מי לא יראך מלך הגויים' זכה לתשומת-לב בדיונים עם הנכרים על התפילה היהודית. במדור ה'קרובות' שבילקוט פאריס נמצא חלק מפיוט זה, ודומה, שהמתרגם ויתר על השלמת התרגום, משום הקושי שבתרגום של שמות ופעלים נרדפים

15 B. N. Paris, Lat. 16558, fol. 230

16 I. Loeb, *REJ*, X, (1885), p. 52 ועיין B. N. Paris, Lat. 12722, fol. 105b

17 עיין: יד אייונשטיין, אוצר ויכוחים, 1928, עמ' 117.

18 עיין: ח' מרחביה, קרית ספר, מה (תשל"ז) עמ' 597, סעיפים xx, xxi.

19 עיין: וילפר (לעיל, הערה 6), עמ' 42-43, 351-355.

20 ד' ה. 179; ד' ו. 114; מחזור גירנברג, דף 388; מחזורי פראג, רפ"ב, רצ"ג; קראקא שמה. עיין וילפר (לעיל, הערה 6), שם, וכן עמ' 141; J. A. Eisenmenger, *Entdecktes Judentum*, I, p. 134

מאיוס, Bibl. Uffenbachiana, עמ' 69-72, 78-84.

ומרומזים ושל שיפוצים מליציים, נדירים וטעונים פענוח. טעם זה מסתבר, שהרי אף בחלקים שלא תורגמו מצויים ביטויים בוטים מאוד. בשולי ילקוט פאריס צוין הפיוט (וכן פיוט 'הגויים' השני) בציין החמור: Blasphemia, זאת חמש פעמים, וכן בציין Goy, כלומר: נגד הגויים. הפיוט הוא בבחינת פאראפראזה נרחבת לפיוט הנושן 'התומכים ממזר לאלים, השוחחים להבל וריק', שאולי הוא של ינאי, וכל סגנונו חריף לא פחות.²¹ שני פיוטים של ינאי: 'תאמילם לאור אבדן' ו'האומרים אחד אלוהינו' היה בהם יחד כדי לשמש דוגמה לבעל פיוט 'הגויים' – הראשון בשביל פתיחת הבתים, והשני בשביל הסוגר.²² כאמור, המרגיז שבו היה הביטוי: 'עול הזימה'.²³

הפיוט הובא במחזורים הרבה, ויש שהובא במקוטע, או שנמחקו מתוכו שורות.²⁴ ה'גלוסה' סתם ששובצה בטקסט התרגום (שורה 9) ראוייה לתשומת-לב. בארבעה פיוטים אחרים שיבץ אותו המתרגם פירושים שקרא עליהם 'גלוסה סאלומניס', ר-ל, פירוש רש"י. בו בילקוט פאריס אף מובאות 'גלוסה' סתם והן על-הרוב מפירושי רש"י. על פירושי רש"י שונים ידוע לנו ממקורות שונים.²⁵

הַגּוֹיִם אָפֶס וְהָיוּ נִגְדָּה חֲשׂוֹבִים / בְּחֻנְיָה בְּדוּדִים וְעַמָּם לֹא נִחְשָׁבִים:
הַגּוֹיִם גְּדֻלִּים²⁶ מַעֲשֵׂה תַעֲתוּעַ וְהַבָּלִים / דְּבִקְיָה בְּדוּלִים מְסוּגְדֵי לַעֲץ בּוּלִים:
הַגּוֹיִם הֵכֵן פֶּסֶל מִבְּקָשִׁים חֲרָשִׁים / וְתִיקָה בְּהִשָּׁפֶם וְהַעֲרַב יַחֲדָה פּוֹרָשִׁים:
הַגּוֹיִם וְהֵבֶם לְאַפְדֵּת מִסִּכָּה מְכִינִים / חֲרָדֵי דְבָרָה לְעִבְדָּה בִּירְאָה מוֹכְנִים:

Cod. Paris 16558, fol. 210c

Goyim imponunt super humeros suos cauil- / הַגּוֹיִם טוֹעֲנִים בְּכַתְף יִתְרֵם²⁷
lam suspensi sui [crucem] /

21 מרקוס (נזיר שירה ופיוט, עמ' 80, עמ' 131, הערה) משער שאולי יש לייחסו לקליר, וולאי כוללו במדור המסופקים בפיוטי ינאי (עמ' שפב). ממליצות פיוט זה: 'התומכים ממזר לאליל, השוחחים להבל וריק'; 'הקוראים לאל לא יועיל'; 'הפונים לגתלה עדי נשף', 'הכמהים לעלות מנחה דם חזיר'; 'הדורשים בעד החיים למוות'; 'הנחנים למעשה ידיהם', וסיומו: 'האומרים לעץ: הקיצה'. דומה פיוטו של ינאי 'האומרים לכילי שוע' (מהדורת וולאי, עמ' שלט).

22 עייש, עמ' שלט, שמ.

23 עיין וילפר (לעיל, הערה 6). וילפר הדגיש את הכתוב בשוליים שבמחזור נירנברג לעניין 'עול הזימה' ולעניין 'יחום אשת הזימה'; ראה להלן, הערות 28, 30.

24 מצוי אף במחזורים מזמנים מאוחרים. גולדשמידט מביא שינויי-נוסח של אחד-עשר כתבי-יד. מיד הצנוורה נפגעו כתבי-יד מרובים, כגון Mich. 437 (ספריית בודליאנה, קטלוג גיבאואר, 1043) וכגון Or. 141 (קטלוג גיבאואר, 1038).

25 עיין לעיל, הערה 7.

26 הגירסה 'נעולים' נראית יותר, ומשום מה לא סומנה אצל גולדשמידט.

27 עיין יש' מד: יט: 'חציו שרפתי כמו אש, ואף אפיתי על גחליו לחם, אצלה בשר ואכל, ויתרו

et qui te nouerunt incuruantur tibi in pliatibus iuncturarum suarum : יְדוּעִיךָ כּוֹרְעִים לָךְ בְּפִיקוּק חֲלִיּוֹתָם :

הַגּוֹיִם כָּסָף מְצִפִּים עֵץ פֶּסֶלָם /

לְקִיּוּחֶיךָ בְּחִבּוּן עֲזָךְ יִשְׁמוּ כִסְלָם :

Goyim cognominant sanctitatem tuam infanti de adulterio / הַגּוֹיִם מְכַנִּים קִדְשְׁךָ לְעוֹל הַזֹּמָה ²⁸ /

et eleuati abhorrent calefactionem mulieris fornicarie : וְשׂוֹאֵיךָ ²⁹ מְשַׁקְצִים יְחוּם אִשֶּׁת ³⁰ הַזֹּמָה :

Goyim formam similitudinis putrefacti faciunt deum / הַגּוֹיִם סָמָל תְּמוּנָתָם ³¹ נֹאֲלָח מֵאֱלֹהִים /

et populus tuus testificatur quoniam tu es deus deorum : עֲמָךְ מְעִידִים אֲדוֹנִיָּתְךָ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים :

Goyim corpus abhominatum acceleratio sceleris eorum [glosa...] / הַגּוֹיִם פֶּגֶר מוֹבָס פְּחוּזוֹת תְּבִלְיָתָם ³² /

צְבָאֵיךָ אֶתָּה קָדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹתָם :

Goyim inclinant illi qui saluare non potest nec valere / הַגּוֹיִם קוֹרְאִים ³³ לָלֹא מוֹשִׁיעַ וּמוֹעִיל / ¹⁰

et amici tui confidunt in te qui doces eos valere : רֵעֶיךָ וְשֻׁעָנִים בָּךְ מְלַמֵּד לְהוֹעִיל :

לתועבה אעשה'. לפי התרגום: טוענים בכתפיהם קרש־העץ של התלוי שלהם (ואולי קרא המתרגם: יתד), ומפורש: הצלב. וילפר תרגם: Residuum assaturae – שארית הבשר הצלוי, ומפרש: פסיליהם. ופירש בעל ס' ערוגת הבשם: 'הוא הצלם'.

²⁸ 'לעול הזמה' – בפירוש למחזור נירנברג: 'הוא יִשְׁו הנוצרי, שהוא בן הזמה'. עיין וילפר (לעיל, הערה 6), עמ' 354.

²⁹ 'שוואיך' – התרגום: נישאיך.

³⁰ ולא 'אישות' לפי יג. בפירוש למחזור נירנברג: 'יחום אשת הזמה' – הוא ישו הנוצרי שיחמתו אמו שהייתה אשת הזימה שגולד בויהמה'. עיין וילפר, עמ' 355.

³¹ ואולי תורגם לפי גירסה: תבנית.

³² המתרגם מוסיף כאן 'גלוסה', שפתיחתה ודאי משלו: ברור מכאן, שחושבים (היהודים), שגוי הם הנוצרים. והפירוש: הגויים המאמינים בישו הנוצרי, בפגור מובס ומושלך משוחתו. על 'הגלוסה' העירונו לעיל. עיין יש' יד: יט: 'השלכת מקברך כנצר נתעב'.

³³ תיבת 'קוראים' תורגמה אף כאן מעין 'כורעים'.

הַגּוֹיִם שֶׁקֶר נִסְכָּם וְלֹא אֱמֻנָה / Goyim falsitas, nec habunt fidem iusti /
תְּמִימִיָּה אֱמֻנָה בְּעֵדֵם יִנְאָמוּ / veritatem tuam in synagoga sua dicunt

ב. 'הגויים, אימים'³⁵

זהו הפיוט השנים-עשר ב'רהיטים' ליום-הכיפורים, והוא קשה במיוחד לתרגום. בילקוט פאריס נשתמר תרגומם של שני הבתים הראשונים בלבד, ואין להכריע אם חסרון הבתים האחרים הוא השמטה של העורך, ואם כלל לא תורגמו מלכתחילה. תרגום אחר של פיוט זה ובסידור מיוחד נשתמר בכתב-היד הספרדי-הלאטיני מתחילת המאה ה-טו, בקובץ נגד התלמוד שערך אנדריאס די איסקובאר. בקובץ זה לא תורגמו השורות של האותיות א' ג' ה' ואילך, אלא השורות ב' ד' ו' ואילך בלבד. גופו של הפיוט פותח ב-deus. פתיחה כזו ניתנה אף לפיוטים אחרים שהובאו שם בתרגום מקוטע (וחרז; מקורם בכתב-יד מקביל לילקוט פאריס).³⁶ עוד תרגום לפיוט הזה מצוי בלשון הצרפתית. עיקרו של זה דווקא בתרגום האותיות א' ג' ה', ורק במקומות אחדים ניתנו שם דברי-קללה קצרים ברוח האותיות ב' ד' ו' ואילך. שם הוסברו שמות כמה מן העמים (אשכנז – אלימאניה, רומים – רומא, להבים – פלמים).³⁷ מובן, שפיוט זה היה בו כדי לעורר רוגז מיוחד. סוגרי הבתים הצמודים כשלעצמם מצטרפים ללשון קללה ארוכה אחת, ודומה שהללו שימשו דוגמה אחרונה למחבר או למחברי ה'שמות' המאוחרות.

Cod. Paris 16558, fol. 210c

הַגּוֹיִם אֵימִים וְמוֹזְמִים קָדֵר וְאֲדוֹמִים³⁸ / Goym emyn zazumyn cedar edomyn
[xpictianos] /
בְּלֵעַם קְלֵעַם גְּמוֹמִים דְּמוֹמִים : absorbe eos, fundibula eos, conculca
et fac obmutescere eos

34 מלת 'בועדם' – תורגמה 'בסינאגוגה שלהם'.

35 ד' ה. 178; ד' ו. 114; המחזורים שנוכרו לעיל בהערה 20; ס' ערוגת הבשם, ג. עמ' 515. עיין אייזנמנר (לעיל, הערה 20), II, עמ' 142; מאיוס (לעיל, הערה 20), עמ' 72–75. וכן עיין וילפר (לעיל, הערה 6), עמ' 351–352, תרגום חדש ומלא, שחור והביא, K. Pawlikowski de Cholewa,

Der Talmud in der Theorie und in der Praxis etc., Regensburg 1866, p. 184

36 על כתב-היד של אנדריאס די איסקובאר עיין מה שכתבתי בקרית ספר, מה (תשל), עמ' 272. 37 B. N. Paris, Lat. 12722, fol. 140a–b; Loeb) לא נתן דעתו למקור ה'רשימה' של העמים; עיין: *REJ*, X (1885), p. 58. 'רשימה' זו עם התרגום שבכתב-היד הספרדי-הלאטיני נתנים לנו יחד את הפיוט בשלימותו.

38 'אדומים' הוסבר: הנוצרים.

Goym gomer magog aschanaz [hyspanos] / הגוים גומר ומגוג אשכנז³⁹ ורמים⁴⁰ /
 et ramym [romanos] /
 preminue eos et percute, offende eos : דכאם הכאם ועומים מחרמים:
 et destrue illos

Cod. Karlsruhe, fol. 217a-b

Qui non timent te, o rex gencium, :ובכן מי לא יראך מלך הגוים
 nec tibi dant quod tibi debetur, :כי לך יאתה;
 inter omnes sapientes et inter omnia :פי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם
 regna non est tibi similis⁴² :מיאין כמוך...⁴¹

O deus, degluta eos. o domine deus, frange :הגוים אימים ומזומים...⁴³
 eos, diminue eos, :...בלעם קלעם⁴⁴ גמורים דמומים⁴⁵
 percute eos, turba eos, exceca eos, :...דכאם הכאם ועומים מחרמים:
 argue eos, des eos obliuioni, pone eos in :ובכחם שפחם מתחת רמים:
 subieccionem, :חסמם כרסמם שימם שוממים:
 demolire eos, pone eos in desolacionem, :...יסרם הסירם מהיות אמים:⁵
 castiga eos, ammoue eos ne sint sicut
 gentes,
 pone eos sicut cecos :...לפתם כפתם סעורים רעומים:⁴⁶
 disperge eos, diuide eos, :...נפצם הפיצם שיתם הדמים:⁴⁵
 contere eos, perfora eos, :...עקרים קרקרם דוים עמומים:⁴⁶

39 'אשכנז' הוסבר משום-מה: 'הישפאנים'. בכ"י פאריס 12722 הוסבר, כאמור: 'אלימאניה'.

40 'רמים' (וי"נ: רומים, תורגמים; עיין גולדשמידט, מחזור, ב, עמ' 196): הוסבר: 'רומאים'.

41 בהסבר משלים נאמר: 'שכמותם כאויבים, כלומר, הכופרים הנוצרים וכל העמים מחוץ ליהודים'.
 ועיין להלן, סעיף ד, מבוא לפיוט 'תתנם לחרפה'.

42 Add.: cuiusmodi sunt inimici, scilicet heretici, xpictiani et omnes gentes preter quam iudei

43 השורות הראשונות של הבתים לא תורגמו. במקום השורה הראשונה: 'הה, אלוהים'.

44 תרגומה של השורה: 'בלעם, הה אל אלוהים, שברם, צמצמם'. 'קלעם בלעם' מצוי בפיוט 'איך אוכל' לר' יצחק בר סעדיה; 'בלעהו קלעהו... לפתהו כפתהו... עקרנו נקרהו' – בפיוט 'אוילי המתעה' לר' שמעון בר יצחק.

45 לא תורגם סוף השורה.

46 התרגום: 'שימם כעוורים'; ואולי חליף ל'פתם כפתם כעוורים', ואולי קרא 'סעורים' – 'סנורים'.

interficie eos, da eos ad omnem turbacionem, ... צַמְתֶּם הַמִּיתֶם תָּנֶם לְמַהְלֹמִים:

abhorre eos, confunde eos, quod se non possunt subleuare. 10 ... רָטַשְׁם נָטַשְׁם דָּקִים צְנוּמִים: 47
... תַּעֲצֵבם הָעֵיבָם לְאֵין תְּקוּמִים:

et sit uersa super eos ira tua, et turbacio ire tue eos arripiat שָׁפַךְ עֲלֵיהֶם וְעָמָה וַחֲרוֹן אַפָּה יִשְׁגֶּם:

ג. 'ה' מלך אבדו גויים' 48

בלא הפסק ובלא סימון מיוחד מביא ילקוט פאריס בהמשך לפיוט 'הגויים', אימים' תרגום של פיוט נוסף מן הסוג הנדון – פיוט שסיום בתיו: 'גויים'.

על-פי התרגום ניכר היה, שהפיוט בנוי על סדר הא-ב, ומה מצער היה שלא נמצא לנו מקורו, אף לא לאחר חיפושים הרבה. וקרוב הייתי להשערה, שפיוט זה אבד בשיני הצנוורה, ואף ניסיתי לשחזרו. לשמחתי הובא מקורו של הפיוט הזה במחזור החדש לגולדשמידט בתוך תפילת המוסף ליום-כיפור, חזאת על-פי כתב-יד אחד בלבד.

שורותיו של פיוט זה קצרות, ולפיכך מורגש בו, אף יותר מבר'היטים', שכולו הורכב משברי מקראות. נוסחו חריף ולפי עניינו ודאי שאפשר לראות בו מעין 'שמתא'.

בצמוד לפיוט זה (ושוב: בלא סימון מיוחד) הובאו שורות מפיוט אחר, פיוט שסיום בתיו: 'ישראל'. פיוט זה הוא בבחינת שוברו של הראשון, ואף זה מצוי בכתב-היד הנ-ל ומובא בו אחריו בתפילת מוסף. הפיוט פותח ב'תתן תהלה לעמך ישראל' 49 והוא בנוי על סדר תשר-ק. ממנו הובאו בתרגום רק שש שורות; שתיים מהן מקבילות ממש לפיוט הקודם. 50

Cod. Paris 16558, fol. 210c 51

Dirue domos goym

discinde pulcritudinem goym

יִי מֶלֶךְ אֲבָדוּ גוֹיִם 52

בִּלְעָ בְּתֵי גוֹיִם

47 השורה כולה לא תורגמה.

48 ד' א. 901; ד' ש. 765. מצוי בכ"י ברלין, Or. 2°20. עיין גולדשמידט, מחזור, א, עמ' נא; ב, עמ' 381–380. (כתב-היד מן המאה הי"ג – מנהג-אשכנז העתיק). השווה פיוטי ניני, עמ' רלה.

49 ד' ת. 593; ד' ש. 765. מצוי בכ"י ברלין הנ-ל. עיין גולדשמידט, ב, עמ' 381.

50 שתי השורות שהן מענייננו: 'נתן נקמתך ביד ישראל', ולפי התרגום: 'נתן נקמתך באדום ביד ישראל' (da vindictam tuam in edom per manum israel); וכן: 'דרך פורה לצרי ישראל' (calca torcular affligentibus israel). השווה פיוטי ניני, עמ' ג, שצב.

51 הובא אף בחיבורו של די איסקובאר בכתב-היד הספרדי-הלאטיני, על כל העתקותיו.

52 לא תורגמה השורה.

calca torcular inter goym	גִּדְעָה קֶרֶן גּוֹיִם
exalteris iudex super superbos	דִּרְוֹךְ פּוֹרֶה בְּתוֹךְ גּוֹיִם
et dicent: deus est rex super goym.	הַנֶּשֶׂא שׁוֹפֵט עַל גּוֹיִם
	וַיֹּאמְרוּ: יְיָ מֶלֶךְ עַל גּוֹיִם:
vilifica ⁵³ regnum goym	זַעַם בְּאַלּוּפֵי גּוֹיִם
scopa et destrue goym	חֲלַל מַמְלָכּוֹת גּוֹיִם
	טֹאטָא לְהַשְׁמִד גּוֹיִם ⁵²
videbunt magnalia tua et confundentur goym	יִרְאוּ פִּלְאִיָּה וַיִּבְּשׂוּ גּוֹיִם:
comminue, destrue goym,	כִּתֵּת חֶרֶב גּוֹיִם
preliare contra reges goym	לְחָם בְּמַלְכֵי גּוֹיִם
dominator, regnum tuum manifesta super goym	מַלְכוּתְךָ, מוֹשֵׁל בְּגוֹיִם ⁵⁴ תִּגְלֶה עַל גּוֹיִם
dissipa in ira tua omnes goym	נָתַן בְּחִרוֹנְךָ כָּל גּוֹיִם:
conculca seyr et omnes goym	סִלַּף שַׁעִיר וְכָל גּוֹיִם
fac vlcionem in goym	עָשֵׂה נִקְמָה בְּגוֹיִם
effunde iram tuam super goym	פֹּזֵר חִרוֹנְךָ בְּגוֹיִם
discinde ossa goym	צָרַר צְבָאוֹת גּוֹיִם:
fundibula congregaciones goym	קָלַע קְהִלּוֹת גּוֹיִם
offensam prebe in goym	רָגַז תִּתֵּן בְּגוֹיִם
effunde furorem tuum super goym	שָׁפַךְ חֲמָתְךָ עַל הַגּוֹיִם
irruat super goym formido et pauor	תִּפֹּל אִימָתָה נִפְחָד עַל גּוֹיִם:

ד. 'תתנם לחרפה'⁵⁵

'שמתא' העומדת בפני עצמה הוא הפיוט 'תתנם לחרפה לקללה ולשמה', שיוחסה לרשי-נאמרה בתפילת יום-הכיפורים בקהילות בצרפת. פיוט זה מיוסד על תשרי-ק כפול, והוא הרחבת-לשון גדולה לעומת 'הגויים, אימים', שעיקרו פעלים-פעלים שליליים בלשון ציור בלא פירוטים וכמעט בלא שמות עצם ותואר.

A. v.: mortifica. 53

54 'מושל בגוי' – מתורגם.

55 עיין פריימן (לעיל, הערה 1), עמ' 70–74.

בקובץ נגד התלמוד, שערכו אנדריאס די איסקובאר בשנת 1417, הובאו מחדש שלושה-עשר מקטעי הפיוטים שתורגמו במדור ה'קרובות' בילקוט פאריס הנ"ל, ובו אף הובאו שני תרגומים נוספים: הנוסח האחר ל'הגיים, אימים', שהבאנו לעיל, וכן הנוסח המלא של הפיוט 'תתנם לחרפה'. הקטעים שמקורם הראשון הוא בילקוט פאריס – או, נכון יותר, בליקוט מיוחד על-פיו, כגון שמצוי לנו בכ"י מיוכן Lat. 21259, יוצאים להעיד על זיקה, ואולי יחידה, של המלחמה בספרד נגד ספרות היהודים אל המלחמה נגדה מימי דוניץ בצרפת של המאה ה-11. קשה להכריע ביחס למקור שממנו הגיעה ה'שמתא' לחיבורו של די איסקובאר. כלום תורגמה ביזמתו של אנדריאס די איסקובאר? קרוב יותר להניח, שהמחבר-המלקט נטל את התרגום המוכן מתוך לקט לאטיני קודם בזמן, כשם שנטל את כל שאר התרגומים של קטעי התפילות. דומה, שה'שמתא' מקורה בארץ אשכנז או בצרפת, ושרק תרגומה – ולא מקורה – הגיע לספרד. מן העובדה, שלא עלה עניינה בוויכוח של ר' יחיאל ושל א' תרגומה במדור ה'קרובות' בילקוט פאריס, יכולים היינו לשער, שזמן-חיבורה הוא מלאחר-מכן, מלאחר פרשת הוויכוח, או שנתחברה באשכנז ועדיין לא היתה ידועה בימי דוניץ בצרפת. ברם, סבירה דעתו של צונץ, ש'שמתא' זו, שנהגה בצרפת, היא ילידת המאה ה-11.⁵⁶ לא מן הנמנע, שמדור ה'קרובות' כפי שמצוי בילקוט פאריס אינו אלא חלק ממבחר גדול יותר, שכלל אף את ה'שמתא'. ורק משום אריכותה לא נכללה במדור.

בעל הכתב הספרדי מביא את ה'שמתא' בבחינת שיא – ההוכחה העליונה והאחרונה – לגנותה של התפילה היהודית. אחר שהביא את ברכת-המינים, בנוסח קצר ובנוסח מורחב, ועוד קטעי תפילות, הוא מביא לסיום טיעונו את 'הקללה המנוגה ביותר והארוכה, הנאמרת בקול רם, מפי הקהל והחזן, והיחס אליה הוא יחס של יראת כבוד וכונה יתירה'. מעניין להשוות את הדברים על ה'שמתא' עם הדברים הראשונים שנאמרו על ברכת-המינים בסעיף 30 באיגרת סעיפי האפיפיור, מיזמתו של דוניץ – דברים שהם נשמע בכתבים רבים בימי-הביניים. לגבי ברכת-המינים מדגיש דוניץ את חשיבותה בהכללתה בתוך תפילת-העמידה, שנאמרת בעמידה ברגליים צמודות ובלא לדבר או להפסיק עד לסיומה, ואפילו נחש כרוך על עקבו. אותה תפילה נאמרת בלחש, והחזן חוזר עליה בקול רם, והקהל עונה אמן. אותה תפילה מצויה בתלמוד. להלן בסעיף נאמר, שהיה דיון על ענין מספר הברכות בעמידה: י"ח או י"ט, ושאותו דיון הוא בספר ברכות.

על ה'שמתא', התפילה המנוגה ביותר, נאמר בחיבור הספרדי, שהיא כתובה ב'ברכות', ושנאמרת כשהחזן מחזיק בידיו בספר-התורה כשרגליו צמודות וכשכל הקהל כורע ומשתחוה, ואפילו יעבור נחש בין רגליהם לא יעז איש מהם לזוז. בנוסחו המקוצר של החיבור (כ"י לונדון וטרייר) מודגשת שוב חשיבותה של התפילה הזאת בכך, שנאמרת מפי החזן והקהל, על-דרך האמירה והענייה.

56 עיין צונץ, *Ritus*, עמ' 10.

זה הלשון בכתב־יד פאריס (Cod. Paris 16558, foll. 216–217, Art. xxx):

In singulis diebus ter in oracione quam digniorem asserunt ministris ecclesie regibus et aliis omnibus ipsis iudeis inimicantibus maledicunt. Ista oracio est in talmut, et debet dici stando et iunctis pedibus, nec vllo modo debet loqui de alio donec illam finierit qui eam dicit nec eam interrumpere eciam si serpens inuolueretur talo eius. hanc dicunt viri et mulieres ter ad minus cotidie, viri in hebreo et mulieres in vulgari, et utrique submissee. Insuper sacerdos dicit eam bis in alto et alii respondent 'amen', ad quamlibet inprecacionem...

וזה הלשון בכתב־היד הספרדי־הלאטיני (Cod. Karlsruhe, fol. 216b):

Secundo confirmatis hanc conclusionem vltimam per vnam pessimam malediccionem et longam quam in vestris synagogis contra populum xpictianum dicitis alta voce tam populus quam sacerdos, et quia ista oracio dicitur per vtrosque ideo habetur in magna reuerencia et devocione apud vos. hec pessima oracio siue maledicccio scribitur in beracoth. vnde sacerdos tenens thoram legis in manibus suis discalciatis pedibus et toto populo genu flectente et inclinante eciam si subtus pedes eorum transsiret serpens nullus eorum dum dicitur hec oracio auderet se mouere...

מסתבר מכאן, שה'שמתא' מתוארת כאן כתפילה בדרגת חשיבות שלמעלה מכל תפילה אחרת, ואף למעלה ממה שהעמידו דונין ואחרים את ברכת־המינים. ברכת־המינים היא הברכה הנאמרת לפחות (כך בטקסט הלאטיני) שלוש פעמים ביום, ואילו ה'שמתא' נאמרת – מה שאין כתוב כאן – פעם אחת בשנה ביום־הכיפורים. מסתבר, שמרומזת כאן פתיחת הארון בבית־הכנסת ('החזן מחזיק בידיו בספר התורה'). השיתוף שבין הקהל לבין החזן (מעין ה'קדושה') וכל עניין הכריעות וההשתחויות יש בהם כדי לעשות את התפילה הזאת לתפילה טקסית בלתי־רגילה בחיי בית־הכנסת.

פיוט זה ייחסו ר' שלמה לוריא (שו"ת רש"ל, כט) לרש"י: 'ורבינו שלמה הנקרא רש"י קבל מרבי יעקב בר יקר ומרבי יצחק בר יהודה ובימיו גזרה גזירת כליו [=] שנת תתנ"ו לפרט. עליו יסד יתנות צרות לא נוכל. וקללם בשמת' המתחלת 'תתנום לחרפה וקללה' ולא שכח א' מהם.⁵⁷ ייחוס זה נתקבל על דעת פריימן, ולא כן דעתו של הברמן, המדגיש, ש'בפיוט גופו אין זכר ואין רמז למחברו, והרואה בו פיוט מקודם לזמנו של רש"י. פריימן רואה את ה'שמתא' מכוונת נגד נוסעי הצלב: 'תבאתה זאת לאדום ולישמעאל [ויש שינוי הסדר בכתב־היד] ולכל

57 עיין לעיל, הערה 9.

צבא רומה [רמו למסעי-הצלב].⁵⁸ מן התרגום לא ניכר שום רמו למסעי-הצלב, ואף אין הכרח לאחר את המקור דווקא; ברם, לא מן הנמנע, שהתרגום נעשה במאוחר ביחס ממקור מאוחר ביחס. לפי ס' המחכים לר' נתן ב-ר יהודה (בן דור הרשב-א והרא-ש) אומרים 'תתנם לחרפה' במנחה של יום-הכיפורים.⁵⁹ כאמור, אין הייחוס לרש"י ניתן לחיזוק מתוכו של הפיוט או מסגנונו, ואולי יש מקום להשערה, שמחבר ה'שמתא' שלפנינו זהה למחברו של הנוסח המקביל והדומה מאוד, הוא ר' אברהם ב-ר יעקב, שחסרות לנו ידיעות על אודותיו. הרבה דמיונות מצויים שם בנוסחים, בלשונות ובמבנה, שיש בהם כדי לסייע כלשהו להשערה זו, שלא סתם חיקי ולא פאראפראזה של פיוט של משהו הוא נוסח ה'שמתא' שלפנינו.⁶⁰

הפיוט 'תתנם לחרפה' מצוי רק בכתבי-ידות מעטים, ואולי רק בשלושה: האמבורג (להלן: ה), אוקספורד (להלן: א) ולונדון (להלן: ל).⁶¹ התרגום (להלן: ת) בלשון הלאטינית מצוי בשישה כתבי-ידות, ונוסחו קרוב לנוסח א.⁶² הנוסח הלאטיני יש בו בתים מחוספסים, וזאת בעיקר משום קשי המקור העברי על השמות הנרדפים המרובים שבו, על שברי המקראות והתחביר המורכב שבו. כן יש בו בתים שתורגמו מלה במלה ממש. על-כל-פנים מוסר התרגום את תוכנו של הפיוט באורח נאמן.

לפי נוסח התרגום אף פיוט זה פותח ב'ובכן מי לא יראך מלך הגי'ים', ומכאן סברה, שאמנם ראו בו בבחינת תפילה נוספת על ה'רהיטים' של יום-הכיפורים, ושנקרא בתוך שאר פיוטי ה'רהיטים' או בצמוד להם. מצאנו, שבא מובא הפיוט אחר ה'רהיט' 'מלכותם', ובראשו כתוב שם: 'ובכן שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם'. בל הובא אחר ה'רהיט' 'הגוים, אימים', ובראשו כתוב שם: 'ובכן שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך'. רק בל הובא בתפילת מנחה אחר ההפטרות ביונה, וללא פסוק של הקדמה.

58 עיי'ש; ועיי'ן א-מ הברמן, פיוטי רש"י, עמ' לד.

59 עיי'ן ספר המחכים (לעיל, הערה 6), עמ' 154.

60 עיי'ן ח' מרחביה, תרביץ, לט (תש-ל), עמ' 277-284. שם, עמ' 278, כתבתי: 'אין להציע הבדל ניכר בין שני נוסחי ה-שמתא'. יתירה מזו, ניתן אף לומר, שמצד הלשון כשלעצמה אין מתחייב לומר ששני הנוסחים נתחברו בדורות שונים ובמקומות שונים. לא העזתי או להעלות את השערת אף בדרך החיוב, אלא שידידים מחוקרי הפיוט חזקוני בהשערת.

61 ה כ"י האמבורג 116, דפים 316-318 (המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים ליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 1028), שממנו העתיק א"ח פריימן ב'תרביץ' (ונפלו בהעתקתו כמה שיבושים, בייחוד בשורות 13, 26, 36, 38).

א כ"י אוקספורד, בודליאנה, Or. 167 (קטלוג נריבאואר 1036; המכון לתצלומים: 22622), דפים 85ב ואילך.

ל כ"י לונדון, Add. 11639 (קטלוג מרגליות 1056; המכון לתצלומים: 4948), דפים 410ב-411א. נוסח כ"י מיוכן 21 אינו זהה לנוסח שלנו, והוא פיוט העומד בפני עצמו (עיי'ן תרביץ, לט, עמ' 277).

62 על ששת כתבי-היד הלאטיניים עיי'ן: ח' מרחביה, קרית ספר, מה (תש-ל), עמ' 272, הערה 8. עיקרה של העתקתנו על-פי כ"י קארלסרוהי, Cod. Reichenau, Pap. 140, foll. 216-218b.

לפי גוסס התרגום מסתיים הפיוט בבית הנאמר ג' פעמים, שאינו מצוי בכתבי-הידות העבריים, וקשה לשחזרו (וענינו: 'ובכן תשיב לאמונה שארית ישראל, האומרים שאין אלוהים בלתיך, אל אחד'). הלשון בסוף ה': 'ובכן תברך את עמך ישראל', ושם באו האותיות 'תאפ' – מסתבר כרמז לפיוט הברכה 'תאפדם'. אין לשון חתימה בא, ובדומה אין חתימה בל (ושם בהמשך הפיוט 'תאפדם').

בנוסחים העבריים המצויים לנו אין ציונים של 'חזן' ו'קהל' ואין ציוני הוראות ביחס לקריאה המתחלקת בין החזן לבין הקהל. מסתבר, שציונים אלה היו לפני המתרגם במקור העברי. על-פי התרגום (להלן: ת) ניתן לאשש כמה וכמה גירסאות נכונות בנוסח העברי שלנו.

Cod. Karlsruhe, foll. 216b–218b

O domine deus,

rex gencium, qui te non timent⁶⁴

da eos in vituperium et desolacionem

effunde super eos iram tuam et turbacio-
nem et turbacionem et turabacionem

(tribus vicibus dictis sequitur)

mitte in eos angelos sathane, malediccio-
nem et conculcacionem et consumma-
cionem

(tunc ipso tacente, respondit populus:)

destrue eos in exilium gladii et in cauernas
combuscionis

[ובכן⁶³ מי לא יראך מלך הגוים⁶⁵

תתנם לחרפה לקללה⁶⁶ ולשמה

תתיר עליהם אף שצף קצף וחימה

(ג' פעמים)

תשלח בם מלאכי רעים⁶⁷ מאירך

ומנצרת ומהומה

(רק הקהל עונה:)

תשמידם בשכיול חרב מחוץ ומחדרים⁵

אימה⁶⁸

63 התרגום של הפיוט פותח במלים: יי אלוהים. כך פותחים בכתב-היד הלאטיני אף שאר התפילות שהובאו מהן קטעים. עיין הפתיחה של הפיוט 'הגויים, אימים' בכתב-יד זה; ועיין לעיל, הערה 42.

64 Add.: ut sunt minym epycorazim et omnes goym et alie gentes de ysmael. A. v.: et omnes gentes

65 התוספת (הנוכרת בהערה 64) באה להסביר מי ומי לא יירא מלך הגויים: המינים והאפיקורסים וכל הגויים ושאר (או: וכל) הגויים של ישמעאל. אפשר יש כאן פירוש שנטל מן הגליון, בייחוד שלא נוכרו כאן הנוצרים במפורש. אין בכתב-יד זה הבדלה בין הטקסט הרגיל לבין ההערות או ההסברים.

66 לא תורגם.

67 המתרגם: שטן. אולי היה במקור שלפניו: שטנה. אין התרגום וזהו לנוסח הוולגאטה, דב' כח: ה.

68 שונה מתרגום הוולגאטה, דב' לב: כה. כך אף בהמשך הפיוט. לפי התרגום: ובמעירות השריפה.

<p>(tunc dicit sacerdos:)</p> <p>s persequere eos in duriciam ad destruccio- nem totalem ipsorum in iram et in odium seculi ac in angusciam</p>	<p>(חזן)</p> <p>תִּרְדֵּם בְּסֶרֶךְ⁶⁹ לְמַשְׁחִית⁷⁰ אֵיבֵת עוֹלָם וּמַשְׁטִימָה</p>
<p>(tunc respondit populus:)</p> <p>p effunde post eos gladium, nec sinas animam viuentem ex eis</p> <p>(tunc dicit sacerdos:)</p>	<p>(קהל)</p> <p>תִּרְיֵק אַחֲרֵיהֶם חֶרֶב וְלֹא⁷¹ תַּחֲיֶה כָּל נִשְׁמָה</p> <p>(חזן)</p>
<p>s (vocabis et)⁷² turbabis in ira uersata et in destruccionem anime ad vindicandam vindictam</p> <p>(tunc respondit populus:)</p>	<p>תִּקְצוּף עֲלֵיהֶם בְּחִימָה שְׂסוּכָה בְּשֹׂאֵט נֶפֶשׁ לְנִקְוֹם גְּמָה</p> <p>(קהל)</p>
<p>p vocabis super eos vocem cornu fortis cum voce tube</p> <p>(tunc dicit sacerdos:)</p>	<p>תִּקְרֹא עֲלֵיהֶם קוֹל שׁוֹפָר חֹזֵק וְתִרְוִיעַת מְלִחָמָה⁷³</p> <p>(חזן)</p>
<p>s obsidebis eos in obsidione anguscie et destrue eos usque ad destruccionem</p> <p>(tunc respondit populus:)</p>	<p>תִּצְיָקֵם בְּמַצוֹר וּבְמַצוֹק וְהָעִיר⁷⁴ וְהַשָּׂמֶד עַד חֲרָמָה</p> <p>(קהל)</p>
<p>p et determinabit eos meta seculi seculorum in destruccionem gladii et desolacionis</p> <p>(tunc dicit sacerdos:)</p>	<p>תִּצְיָבֵם סֵלָה עַד־יָד עַד חֲרָבוֹת חוֹרֵב⁷⁵ שְׁמָמָה</p> <p>(חזן)</p>
<p>s tu refundes super eos gladium durum fortem et altum</p> <p>(tunc respondit populus:)</p>	<p>תִּסְקֹד עֲלֵיהֶם⁷⁶ בְּחֶרֶב־הַקָּשָׁה הַחֲזָקָה וְהָרָמָה</p> <p>(קהל)</p>
<p>p respice ad ipsos⁷⁷ degluciendos et dissi- pandos et ad deperdendum memoriam ipsorum</p>	<p>תִּפְנֶה אֲלֵיהֶם לְבַלֵּעַ לְהַשְׁחִית אֶבֶר וְזָכְרָם הֵמָּה</p>

69 א: בספר עולם; אבל אין סיוע בתרגום.

70 המתרגם מוסיף: איבה.

71 וכך בכתב־היד.

Add. (error scribae): vocabis et 72

73 אין 'מלחמה' בתרגום.

74 אין 'והעיר' בתרגום, ואין בכתב־יד לונדון.

75 התרגום: חרב, וכך בוולגאטה, יח' כט: י.

76 בה יתר: 'קול'.

A v.: eos 77

(tunc dicit sacerdos:)
 s evigila (uel emitte) super eos invidiam
 iram hominis et omnem verecundiam
 (tunc respondit populus:)
 p irradica⁷⁹ radicem eorum et interficias
 flores ipsorum, radicem et brachia
 et altitudinem ipsorum (siue cacumen)
 (tunc dicit sacerdos:)
 s turbes eorum intellectum, et consilium
 eorum redde fatuum,⁸² disperde pruden-
 ciam⁸³ et sapienciam⁸⁴ ipsorum
 (tunc respondit populus:)
 p dissipa coronam eorum et amoue ipsorum
 umbram (i.e. refrigerium uel refugium
 ipsorum), et pone palacium ipsorum in
 desolacionem
 (tunc dicit sacerdos:)
 s effunde super eos omnem diminucionem
 carnis et vanitatem spiritus, et claudica-
 cionem (siue ad temperamentum)⁸⁶
 genuum ipsorum, lassitudinem manuum,
 et redde labia eorum muta

(חזן)
 תַּעֲרִיר עֲלֵיהֶם קִנְאֵת חֶמֶת גָּבֵר חֶרְפָּה
 בּוֹשָׁה⁷⁸ וְכִלְיָמָה
 (קהל)
 תַּעֲקֹר שְׁרָשָׁם וְתַמִּית גִּזְעָם⁸⁰ שׁוֹרֵשׁ וְעֵנָף
 וְרַמֵּי הַקּוֹמָה
 (חזן)
 15 תַּסְלֵף יָדְעָתָם וְסַכַּל עֲצָתָם תֹּאבֵד מֵהֶם
 חֲכָמָה⁸¹
 (קהל)
 תִּיטֹחַ בֵּיתָם וְתַסִּיר צֵלָם⁸⁵ וְשִׁית טִירָתָם
 גִּשְׁמָה

(חזן)
 תַּנְגִּיפֶם בְּהֶמֶק בָּשָׂר וּנְבֶק רוּחַ, כְּשִׁלּוֹן
 בָּרֶךְ וְרַפְיוֹן יָד וְשָׁפָה נֶאֱלָמָה

78 ולא 'קולר' כנוסח פריימן. 'חרפה בושה וכלימה' מתורגם: וכל חרפה.

A. v.: eradicas 79

80 התרגום: פרחיהם.

81 התרגום: בינה וחכמה.

A. v.: satuum; vacuum 82

A. v.: prudencium 83

A. v.: sapiencium 84

85 'תיסח ביתם' תורגם: פזר נזרם. 'צלם' מסורש: חדר המקרה, מקלט.

A. v.: adceperamentum 86

(tunc respondit populus:)

p inpelle eos velud ventus fumum, et flue ac funde eos, et pereant velud cera que consumitur et funditur in secula seculorum sine surgendo sine sedendo sine iacendo

(tunc dicit sacerdos:)

s germina in eis calefactionem (i.e. febrem continuam) et alias febras, vertiginem et vniuersos vermes et morbos

(tunc respondit populus:)

p ac pluere super eos carbones ignis ac sulphuris voreas uel ventus turbatus et grandinem grossam

(tunc dicit sacerdos:)

s inflamma eos igne inflammato, et curias ipsorum, palacia ipsorum et ecclesiam ipsorum sublimatam⁹²

(tunc respondit populus:)

p indue eos vestimentis malediccionis et longitudine tristicie anime in resalimmentum(?) timoris

(tunc dicit sacerdos:)

s indue eos diuersis infirmitatibus et sagittis sitis ac famis

(קהל)

תגדפם כהגדוף עשן והמס⁸⁷ כדונג מפולת נצחי⁸⁸ נצח באין תקומה⁸⁹

(חזן)

תמחצם בשחפת וקדחת וגרב וחרס ושהין ולבוש רימה

(קהל)

20 תמטיר עליהם פחי⁹⁰ אש וגפרית רוח ולעפות אבני אלגביל ורימה

(חזן)

תלהטם אש לזהט חצריהם וטירותם ובתי הבמה⁹¹

(קהל)

תלבישם כמדם קללה האנח נפש⁹³ וחרדה⁹⁴ אימה

(חזן)

תכשילם במיני תחלואים חצי רעב וציחי צמא⁹⁵

87 המתרגם כפל לשונו ואף הסביר.

88 כך בכתב-היד, וכך מתורגם.

89 המתרגם מוסיף: באין ישיבה, באין שכיבה.

90 'פחי' – כך בכתב-היד, ובתרגום כאן: גחלי. עיין תה' יא: ו.

91 'הבמה' – כך אל. התרגום: את כנסייתם המוגבהת. כאן יש תוספת (ראה הערה 92): שהכנסייה היא ראשם; והיא למעלה מכולם (כל בתייהם). אפשר יש כאן פירוש שנטל משולי הגליון.

92 Add.: quia ecclesia capud est ipsorum et super omnia ipsorum est

93 'קללה האנח נפש': לפי אל: 'קללה וארר ודאבן נפש'. בתרגום נשמר: דאבן.

94 לפי א: 'וחתת'.

95 התרגום: חיצו רעב וצמא.

(tunc respondit populus:)

p scinde semen eorum et destrue memoriam
ipsorum, et nomen eorum de celis dis-
perde

(tunc dicit sacerdos:)

s fac eos dormire sine evigilacione, interime
eos mala morte, da eis dormicionem
seculorum

(tunc respondit populus:)

p castiga eos in sterilitate volue et siccitate
mamillarum et destruccione membrorum
et in claudicacionem sine fortitudine

(קהל)

תְּכַרִּית⁹⁶ וְרָעַם וְתַכְחִיד⁹⁷ וְזָכָרָם וְתֹאבֵד
שָׁמָּה מִתַּחַת שָׁמַי רֹמָה⁹⁸

(חזן)

25 תִּשְׁנֹם מִבְּלִי הַקִּיץ רֹדֶם מָוֶת⁹⁹ שֵׁנִית
עוֹלָם וְתִנוּמָה¹⁰⁰

(קהל)

תִּיטְרֹם בְּשִׁכּוּל רָחֵם צִימוּק שְׂדִים
וְנִיפּוּל¹⁰¹ אֲבָרִים וְכִשְׁלוֹן כַּח בְּאֵין
עֲצָמָה

... auerte ad vindictam domus sue:

תִּטּוֹר לָהֶם נְטִירַת בֵּיתָהּ נְטִירָה
וְנִקְיָמָה¹⁰²

... et da carnes eorum ad comedendum
auius celi et boua terre ipsorum (unde
vivere debent)¹⁰⁴ in fimum reducas

(tunc dicit sacerdos:)

s inquire ius eorum de puncto ad punctum
sine misericordia in turbacione et ira

תִּטִּיל בְּשָׂרָם לְמֹאכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם
וְחִיתוֹ¹⁰³ אֶרֶץ לְדוֹמָן עַל פְּנֵי הָאָדָמָה

(חזן)

תַּחֲקוֹר דִּינָם תִּדְקֶדֶק בּוֹ מִשְׁפָּט גְּמוּר¹⁰⁵
רוֹנֹה וְחִימָה

96 לפי א': 'תכחיד'; ברם, התרגום לפי 'תכרית'.

97 כך לפי אל.

98 אין 'רומה' בתרגום.

99 בתרגום נוסף: רע.

100 לפי ל': 'ומשטימה', ולא כן בתרגום.

101 'וניפול' – כך אהל.

102 לא תורגם במיוחד.

103 'וחיתו' – כך ל, וכך אף ה; בא: 'וחייתם'; ליתא 'ארץ'. ת מתרגם 'וחיתו ארץ': הנחש הגדול.

A. v.: debeant 104

105 'תדקדק בו משפט גמור' – כך א וכך ת. ל: 'דקדק דינם משפט גמור'. ה: 'תדקדק במשפטם דין גמור'. 'משפט גמור' פירושו לפי ת: בלי רחמים.

(tunc respondit populus:)	(קהל)
p confringe eos ad mortem et fetorem seculi, o deus, hos scribe et sigilla	30 תְּחַקֶּקֶם לְמוֹת לְדָרְאוֹן עוֹלָם גּוֹיָרָה כְּתוּבָה וְחַתוּמָּה ¹⁰⁶
(tunc dicit sacerdos:)	(חזן)
s rememora eos	תִּזְכּוֹר ¹⁰⁷ עוֹנָם וְתִפְקֹד חַטָּאתָם חֲרוּשָׁה
	חֲקִיקָה וְכַתוּמָּה
sicut pulvis est ante ventum in destructionem	תִּזְרֶם כְּמוֹץ בְּרוּחַ סַעֲרָה יֹסַעַר ¹⁰⁸ וּמִטָּאֵטָא הַשְּׁמִד לְהַחֲרִימָה ¹⁰⁹
(tunc respondit populus:)	(קהל)
p proice eos in fossam inferni deperdicionis et desolacionis	תוֹרִידִם לְבֵאֵר שַׁחַת שְׂאוֹל וְאַבְדוֹן וְתַחֲתִית דּוּמָה ¹¹⁰
(tunc dicit sacerdos:)	(חזן)
s castiga eos castigacione ire tue, ut cognoscant et sciant quia provenit ex parte tui	תּוֹכִיחֵם בְּתוֹכְחוֹת אָפֶךְ ¹¹¹ וַיִּדְעוּ ¹¹² כִּי מֵאֵתָהּ הִיא שׁוּמָה
(tunc dicit populus:)	(קהל)
p interfice eos morte terribili et mala mortalitate, morte iniuriosa rusticali (seu villani uel vilissima)	35 תִּהְרָגִם בְּמִיתָה מְשׁוּנָה וּמִנְפָּה רָעָה מִיתָה מְגוֹנָלָת ¹¹³ וּזְעוּמָה
(tunc dicit sacerdos:)	(חזן)
s consume eos in turbinibus et in pigricia eundo, stando, iacendo, leuando	תִּהְיוּמִם בְּרַעַשׁ ¹¹⁴ וְרַעַם בְּעָתָה וּפְלָצוֹת הַלִּיכָה וְחִזִּירָה שְׂכִיבָה ¹¹⁵ וְקִימָה

106 'גויירה כתובה וחתומה' – הת: הה אלהים, אותם כתוב וחתום.

107 הושמט בת (בכל כתבי־היד) מ'עונם' ועד 'תורם'. לפי ה: 'ותזכור חטאתם'. לפי ל: 'חקוקה וסתומה'.

108 אל: 'ברוח סועה וסער'. עיין תה' נה: ט: 'מרוח סעה מסער'.

109 ת הסוגר כולו: להשמיד.

110 בא ליתא 'ותחתית דומה', וכך בת.

111 אהל: 'אפך', וכך ת. ההעתקה 'מוסר' טעות.

112 'וידעו' תורגם בכפל לשון (ויכירו וידעו).

113 בת מפרש 'מגולת': גסה, נחותה.

114 'ורעם' – כך אהל. הפותח כולו בת במלה אחת, בלא שמות נרדפים.

115 'שכיבה' – כך אהל.

[tunc dicit populus:]

(קהל)

[p] eorum candelas mortificabis ut sint in
obscuritate et tenebris obscurisתְּדַעֶיךָ נָרִים בְּאִישׁוֹן חוֹשֶׁךְ עֲלֵטָה
וְעִמּוּמָה
(חזן)

(tunc dicit sacerdos:)

[s] require ab eis verecundiam synagoge tue,
que verecundata est in manibus eorum et
tristis effectaתְּדַרֹּשׁ מֵהֶם¹¹⁶ עֲלֵבוֹן עֲדַתְךָ¹¹⁷ עֲלוּבָה
בְּיָדֵם וְעִמּוּמָה

(tunc respondit populus:)

(קהל)

p scinde coronas ipsorum et inclina altitu-
dinem eorum in conculcationem ceruo-
rum et animaliumתִּגְזֹז נִגְרִים וְתִשְׁפִּיל גּוֹבְהֵם לְמַרְמֵס חִיָּה
וּבְהִמָּה

(tunc dicit sacerdos:)

(חזן)

[s] preliare contra eos per manum gladii et
exilii vidui¹¹⁸ et desolati
hec omnia venient ysmahelitis, edom et
goym, et toti sublimitati eorum
et super eos adduces residuum inimicorum
tuorum, gentem et gentem40 תִּגְיָרֵם עַל יְדֵי חֶרֶב שְׂכוֹל וְאַלְמוֹן
מְבוֹכָה וּמְבוֹסָה וּמִשְׁמָה¹¹⁹
תְּבוֹאָתָהּ זֹאת לְיִשְׁמַעְאֵל וּלְאַדּוֹם¹²⁰
וּלְכָל צֶבֶא רוּמָה¹²¹
תְּבִיא עִמָּם שְׂאֵר אוֹיְבֶיהָ אוֹמָה וְאוֹמָה

(tunc concludit populus: amen.

(הקהל עונה אמן. והחזן אומר:)

tunc iterum sacerdos:)

et hec ligabis ad capita ipsorum, et nichil
eis cadet malediccionisתִּתְּאָגֵד¹²² אֵלֶיהָ לְרֹאשָׁם וְלֹא תִפִּיל
מֵאוֹמָה¹²³

116 'מהם' (ולא: אפם) – כך אהלת.

117 'עדתך' – ת: סינאגוגה שלך.

A. v.: vidue 118

119 'מבוכה, מבוסה [כך אהל] ומשמה' – ליתא בת.

120 א מקדים ישמעאל לאדום, וכך ת.

121 'ולכל צבא רומה'. בטעם העיר פריימן (על-פי צונץ, *Synagogale Poesie*, עמ' 458, 462), שהסייטן נתכוון ב'צבא רומה' לנוסעי הצלב. ברם, ת אינו מגלה כוונה זו ומדבר סתם: ולכל העילית שלהם.

הנוצרים ידעו לפרש 'אדום' כ'נצרות'.

122 אל: תאגור, אבל ת: תאגור.

123 'מאומה'; ת מוסיף: מן הקללות.

in eis crescere facias alias cum dictis תָּאוּר¹²⁴ וְתוֹסִיף עֲלֵיהֶם עַל אֶחָת כָּמָה
malediccionibus sicut volueris וְכָמָה

(tunc respondit populus: amen.

(הקהל עונה אמן.

iterum trino sacerdos dicit:)

החזן אומר ג' פעמים:)¹²⁵

et sic reduces ad pietatem residuum de israel

qui dicit quod non est nisi unus solus deus

(tunc concludit populus alta voce:

(הקהל מסיים בקול רם:

amen, amen, amen)

אמן, אמן, אמן)

¹²⁴ 'תאור' – כך אלת.

¹²⁵ ת: החזן אומר ג פעמים: 'ובכן תשיב לאמונה שארית ישראל, האומרים שאין אלוהים בלתיך, אל אחד'. לא מצאתי מקורו של משפט זה.